

Катарина НИКОЛИЋ

ЦРКВЕНИ СПОМЕНИЦИ НА ПОДРУЧЈУ КРИВОШИЈА И ЛЕДЕНИЦА (II ДЕО)

Кључне речи: Кривошије, Леденице, планинско залеђе Боке, црквена архитектура XVIII-XIX века, црква св. Јована, црква Покрова Богородице, црква Рођења (Рождества) Богородице, Драгаљ, Малев до, Драгошево село, архитектонска истраживања црквених споменика, Христифор Рафаиловић.

Овај рад представља други део истраживања о градитељском наслеђу подручја Кривошија и Леденица, планинског залеђа Боке и бави се трима, од укупно шест познатих црквених споменика овог подручја.

У првом делу рада, објављеном у зборнику *Бока* бр. 23, приказано је истраживање цркава:

Карта Боке са означеним положајем цркава на Кривошијама и Леденицама

- Св. Никола, Доње Леденице
- Св. Петка, Горње Леденице
- Св. Петка, Пољице

У овом делу обрађене су следећи црквени споменици:

- Покров Богородице, Драгаљ
- Рождество Богородице, Малев До
- Св. Јован, Драгошево село

Поред теренских истраживања која су обухватила архитектонско и фотографско¹ снимање споменика, анализе и технички опис, ово истраживање се базира и на подацима из документације црквених архива - *Шемањизама бококошторске и дубровачке епархије*, као и на подацима из објављених стручних и научних радова који се баве историјом и културом овог подручја. Такође ми је пуно помогло и усмено предање које је у народу овог краја и данас врло живо.

Црква Покрова Богородице, Драгаљ

Драгаљ је највеће кривошијско село. Налази се у неплодном кршевитом пољу Дврсно у Доњим Кривошијама. Читаво поље је окружено и заштићено високим брдима, обронцима орјенских и ловћенских планина, а кроз њега пролази пут Рисан-Грахово. Црква Покрова Богородице налази се непосредно уз овај пут, у близини неколико раздвојених скупина кућа које чине село Драгаљ. Око цркве је локално гробље, ограђено ниским каменим зидом.

Како наводи Сава Накићеновић², црква је подигнута 1867. године од државне помоћи аустро-угарске монархије. По казивању мештана, пројекат за цркву је израђен у Бечу, истовремено са пројектом за цркву на Брајићима, од стране за сада непознатог архитекте. Нису пронађени писани подаци да је на овом месту раније постојала црква, што се не може утврдити ни на основу анализе архитектуре цркве, а мештани кажу да је била „само једна стара црква-плетара”.

На два већа звона звоника налази се натпис из кога се види да су била изливена 1927. године. Овај податак указује да је те године могла да буде изведена мања обнова цркве и да су том приликом ова звона заменила стара, или недостајућа звона.

Црква Покрова Богородице је једнобродна црква са апсидом на источној и високим звоником на преслицу са три звона на западној страни. Над равном, дрвеном таваницом диже се двоводни кров који је, као и кров над апсидом, покривен бакарним лимом. Зидови цркве су равни, прекинути са по три ритмично постављена прозора на бочним (северној

¹ Аутор фотографија је Срећко Красан из Тивта.

³ Сава Накићеновић, *Бока*, Београд, 1913, 515

и јужној) фасадама. Прозори су правоугаони, полукружно завршени. Ко-си завршетак западне фасаде украшен је профилисаним венцем, испод кога се налази низ слепих неостилских аркадица, правоугаоног облика. Изнад портала је једноставна розета.

Углови грађевине су ојачани. Црква је зидана локалним, светло сивим каменом, притесаним каменним блоковима, док је западна фасада рађена крупнијим каменом нешто финије обраде. На фасадама и у унутрашњости цркве не уочавају се фазе градње, што указује да је црква подигнута у једном даху.

У унутрашњости, црква је пространа, осветљена је са по три велика, лучно завршена прозора на бочним зидовима, од којих је средњи прозор на северној страни већи, а остали исте величине, укључујући и прозор на апсиди. На јужном зиду налази се бочни портал украшен профилисаним оквиром, исте профилације као и портал на западној фасади и розета. Уз западни зид, читавом ширином цркве пружа се хор, ослоњен на четири стуба. Простор испод хора је подељен на неколико мањих простора, међу којима је и простор за хорско степениште.

Олтарски простор је одвојен од наоса дрвеним иконостасом и наглашен денивелацијом у поду од три степеника. Под је поплочан плочама од локалног, сивог камена. Иконостас је новије израде, а о старом иконостасу нису пронађени подаци, осим да га је осликао сликар Цукарије из Задра.³ На затеченом иконостасу, поред новијих икона, у горњем реду изнад двери, налази се 6 икона (међу којима је и икона Покрова Богородице) које би по стилу и на основу датовања у крај XIX или почетак XX века, могле припадати старијем, оригиналном иконостасу сликара Цукарија.

У земљотресу 1979. године црква није видно страдала, а сељани Драгаља су заједничким средствима извели радове на заштити цркве од влаге и замене кровног покривача.

Црква покрова Богородице својом висином и витким линијама одаје склад и пропорције грађевине друге половине XIX века. Њена уједначена, неостилска архитектура, врло прецизне димензије и

Црква покрова Богородице, Драгаљ
Изглед западне фасаде

³ Сава Накићеновић, *Бока*, Београд, 1913, 515

Црква Покрова Богородице, Драгаљ
Изглед јужне фасаде

Црква Покрова Богородице, Драгаљ
Поглед на североисточни угао цркве

Црква Покрова Богородице, Драгаљ
Изглед источне фасаде

Црква Покрова Богородице, Драгаљ
Изглед унутрашњости цркве

техника зидања разликују је од архитектуре осталих сеоских кривошијских цркава.

Црква Рождесѣва Богородице, Малев до

Црква Рождества Богородице налази се у пространом Малевом долу, у крају званом Папратнина, надомак Драгаља. Село чини неколико скупина збијених кућа, одвојених обрадивим парцелама. Сама црква налази се на омањој заравни обраслој буковим шумом, окружена је локалним гробљем и ограђена ниским каменим зидом.

По казивању мештана, црква је подигнута 1831. године. Исте године цркву је освештао владика Стефан Кнежевић из Задра.⁴

Како наводи Сава Накићеновић у свом делу *Бока*⁵, црква је касније, у два наврата, током Првог (1869.) и током другог (1882.) Кривошијског устанка била оштећена. Обновљена је после другог Кривошијског устанка уз државну помоћ аустро-угарске монархије. У I светском рату

⁴ Податке ми је саопштио Илија Самарцић из Малев дола, коме се овом приликом срдечно захваљујем.

⁵ Сава Накићеновић, *Бока*, Београд, 1913, 515

аустријска војска претопила је два већа оригинална звона (мало звоно и данас стоји на звонику), али су нова недостајућа постављена већ 1918. године⁶.

Црква је највише страдала током II светског рата када је кров цркве био погођен гранатом. Том приликом оштећен је и иконостас и црква је претворена у коњушницу. У рушевном стању стајала је до 1971. године када су је становници Малев дола обновили. У земљотресу 1979. године црква је претрпела знатна оштећења, нарочито њен северни зид. Обнова је наступила непосредно после земљотреса и том приликом северни зид је у потпуности президан⁷.

Црква Рождества Богородице је једнобродна грађевина са полукружном апсидом на источној, и масивним прислоњеним звоником „на *преслицу*” са три звона, на западној страни. Звоник се налази испред корпуса цркве и наткрива њен улаз. Правоугаоне је основе и у доњем делу је зидан пуним зидом, док је горњи део рашчлањен отворима за звона. Изнад засведеног трема на улазу у цркву, на западној фасади звоника налазе се, један изнад другог, два рељефно украшена камена блока. Нижи, чини блок квадратног облика, налик розети, са прошупљеним окулусом у центру и два концентрична прстена са мотивом тордираног ужета, док други има правоугаону, на горњој страни заобљену плитку нишу.

Црква је засведена полукружним сводом, над којим је двоводни кров покривен бојеним поцинчаним лимом. У подножју крова налазе се камени котали. Фасаде су равне, без профилације, а црква је зидана локалним каменом светло сиве боје, блоковима и редовима неуједначене величине.

Унутрашњост цркве је осветљена са два уска правоугаона прозора на подужним зидовима. На унутрашњој страни јужног зида, непосредно уз иконостас, налази се правоугаона ниша, чија је висина од пода до нивоа венца. Олтарски простор је наглашен денивелацијом у поду и одељен од наоса новијим иконостасом једноставних линија. Под цркве је поплочан локалним, сивим каменом, а зидови и свод цркве су омалтерисани.

Олтарски простор је такође осветљен са два мала правоугаона прозора: централним на апсиди и бочним на јужном зиду цркве, где се налази и ниша за праскомидију. И на северној страни апсиде налази се мања ниша. На западном зиду, у унутрашњости цркве видан је зазидани отвор, који би могао да одговара унутрашњој страни старије розете. На основу овог податка могло би се претпоставити да у некој старијој фази

⁶ По казивању Илије Самарцића из Малевог дола

⁷ По казивању Илије Самарцића из Малевог дола

црква није имала данашњи звоник, већ неки мањи и скромнији, испод кога се налазила розета или окулус чију унутрашњу страну данас видимо као зазидани отвор. У прилог томе говори и други рељефни украс на фасади звоника који често срећемо у подножју звоника на преслици. Поменути податак који говори о постављању нових звона, после I светског рата, могао би да указије на евентуалну обнову цркве, при којој је могао бити дозидан нови, већи и богатији звоник и постављен нови иконостас. Прецизне податке могуће је дати тек након детаљних архитектонских анализа.

Већина икона на затеченом иконостасу је новија и различитих техника. По лепоти и квалитету израде издвајају се иконе „*Крунисање Богородице*” и „*Богородица са малим Христѿом*”. Икона „*Крунисање Богородице*” постављена је у оси иконостаса, изнад деизисне плоче. Сликана је темпером на дрвету и налази се у цркви од њене обнове 1971. године. На основу технике, колорита и мотива могло би се претпоставити да је икона рад Бокочоторске иконописне школе, могуће једног од њених последњих иконописца Христифора Рафаиловића чији су сачувани радови настали су у периоду од 1813. до 1854. године⁸. Ова икона је стога такође могла настати у првој половини XIX века, као копија неке руске иконе.

Друга икона „*Богородица са малим Христѿом*”, налази се на часној трпези и могла би се приписати истом аутору, Христифору Рафаиловићу. Сличног су колорита, мада се од претходне иконе разликује по већем броју детаља. Запажају се слични потези четкице, равне бојене површине и слични флорални мотиви. Различити стил сликања, могућег истог аутора могао би се објаснити тиме да су обе иконе копије руских икона, којих је у то доба било у Боки.⁹ Такође се може претпоставити да су обе иконе припадале иконостасу старије фазе ове цркве из 1831. године.

Саркофази, надгробне плоче и крстови неколико старијих гробова на гробљу око цркве, са почетка XX века, богато су украшени флоралним и геометријским мотивима, представама анђела и распећа.

---

⁸ Татјана Кријешторац, Каталог изложбе „*Бокочѿорски иконописци Димитријевићи-Рафаиловићи*”, Пераст, 2002, 12

⁹ Захваљујем се Јасминки Гргуревић, сликару-конзерватору Регионалног завода за заштиту споменика културе Котор на помоћи приликом анализе поменутих икона

Црква Рождества Богородице,
Малев
Изглед западне фасаде

Црква Рождества Богородице,
Малев до
Изглед источне фасаде

*Црква Рождества Богородице, Малев до
Изглед јужне фасаде*

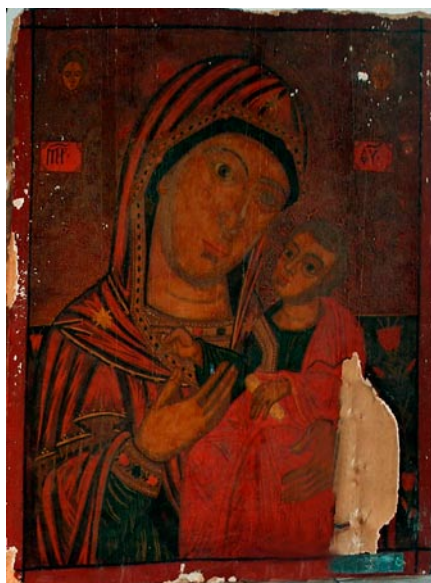

Црква Рождества Богородице, Малев до
Детаљ рељефних украса на западној фасади
звоника

Црква Рождества
Богородице, Малев до
Изглед унутрашњости
цркве са иконостасом

Црква Рождества Богородице,
Малев до
Икона „Богородица са малим
Христом”

Црква Рождества Богородице,
Малев до
Икона „Крунисање Богородице”

Црква св. Јована, Драгошево село

Црква св. Јована у Драгошевом селу налази се у Звечави, на уздигнутој заравни са источне стране мањег обрађеног поља окруженог падинама на којима су смјештене куће са окућницама карактеристичним за подручје Кривошија. У њиховом залеђу су шуме и нижа вегетација.

Око цркве се налази ограђен простор са гробљем у којем већи број гробова потиче из старијег времена ове цркве. Различитих су облика – од једноставних камених плоча до саркофага са каменим крстовима богато украшеним натписима и рељефним представама.

Према подацима које наводи Сава Накићеновић у свом делу Бока¹⁰, цркву је саградио Петрислав Теловић, у другој половини XVII века. Аутор наводи да је иста црква оновљена 1873. и 1887. године.

У *Шематизму епархије бококојторске и дубровачке* за 1887. годину забележено је да је црква св. Јована у Драгошевом селу поправљена државном помоћи 1887. године.¹¹

Црква св. Јована је једнобродна грађевина, засведена полукружним сводом са апсидом на источној, а улазом и звоником на преслицу са три звона на западној страни. Кров је двоводан, покривен каналицом. Црква је зидана каменом, а фасаде су изведене од правилно клесаних квадера сивкасте боје. Кровни венац је профилисан.

Унутрашњост цркве рашчлањена је са по четири прислоњена лука дуж северног и јужног зида. Освјетљавају је старији, мањи прозори на источној страни, као и два већа, накнадна прозора постављена у западном делу цркве. На западном зиду, изнад улазног портала налази се камена розета.

Под цркве поплочан је каменом плочама, а у олтарском делу, који је од наоса одвојен богато резбареним иконостасом израђеним од *мулике*¹², издигнут је за један степеник.

Камена плоча олтарске трпезе, правоугаоног облика и заобљене доње ивице на монолитном каменом ступцу, постављена је испред равни источног зида. У североисточном углу формирана је ниша за проскомидију.

Данашња црква по свом укупном изгледу одражава архитектуру друге половине XIX века. Анализом архитектуре уочава се да су делови старије грађевине уклопљени у њено зидање, као и да су крупни, полукружни прозори накнадно отворени. На основу ових запажања и

¹⁰ С. Накићеновић, *Бока*, Београд 1913, 515

¹¹ Шематизам из 1887. године, стр. 32

¹² Мулика или муника – стабло које расте у шумама овог подручја, чије дрво је веома погодно за обраду

наведених података из литературе, може се претпоставити да је црква св. Јована у свом данашњем изгледу настала 1873. године, те да су неки радови (могуће је отварање већих прозора, иконостас) изведени у поменутој обнови 1887. године.

У земљотресу 1979. године црква св. Јована је претрпела знатна конструктивна оштећења. Звоник на преслицу је делимично срушен, у зидовима и своду појавиле су се пукотине, изражене посебно на западном зиду и око већих прозора млађе фазе на подужним зидовима. Продор кише у зидове, услед деградације малтера изазвао је додатна оштећења, као ипропадање иконостаса. Црквени одбор је током 1988. године предузео радове на изради техничке документације, а потом и на санацији и уређењу овог споменика.¹³

Радови на конструктивном обезбеђењу звоника, сводова и зидова цркве, покривању крова, као и уређењу унутрашњости које је подразумевало све потребне интервенције за консолидацију стања стања грађевине изложене пропадању услед земљотреса и дуготрајне влаге са оштећеног крова, трајали су током неколико година.¹⁴

---

¹³ На позив Одбора за обнову цркве св. Јована, Драгошево село у јулу 1988. г. арх. Зорица Чубровић и Миро Франовић из Општинског завода за заштиту споменика културе Котор, израдили су техничке цртеже постојећег стања цркве, извршили анализу оштећења и израдили конзерваторске смернице за обнову цркве. На основу ове документације, априла 1989.г. инж. Стојан Рибникар из Љубљане израдио је пројекат конструктивног ојачања цркве.

¹⁴ У радовима на ојачању конструкција учествовала је Оператива Општинског завода за заштиту споменика културе Котор.

Црква св. Јована, Драгошево село
Поглед на цркву са гробљем

Црква св. Јована,
Драгошево село
Изглед западне фасаде

Црква св. Јована,
Драгошево село
Изглед источне фасаде

Црква св. Јована, Драгошево село
Изглед северне фасаде

Црква св. Јована, Драгошево село
Изглед јужне фасаде

---

* Аутор фотографија је фотограф Срећко Красан из Тивта.

Katarina NIKOLIĆ

SUMMARY

This paper presents the second part of the research project dealing with the architectural heritage of Krivošije and Ledenice region, started in 2002. In this part the research results of the three of the total of six known church monuments of the region are presented. The first part was published in the Scientific Magazine "Boka" No. 23.

Crkva Pokrova Bogorodice /the Church of Our Lady's Shroud/, Dragalj

As Savo Nakićenović in his study "Boka" states, the church was erected in 1867 with the financial support of the Austro-Hungarian Monarchy. The traditional story goes that the design for the church was produced in Vienna, at the same time when the design for the church in Brajići, by a so far unknown architect. No written evidence has been found about an earlier church on the same site. S. Nakićenović also writes that the original iconostasis was painted by the painter Cukarije of Zadar. On the existing iconostasis there are 6 icons (among them the icon of Our Lady's Shroud) which considering the style and date could belong to the older, original Cukarija's iconostasis.

Crkva Roždestva Bogorodice / the Church of Our Lady's Birth/, Malev Do.

According to the local tradition the church was erected in 1831. Savo Nakićenović in his study "Boka" states that, the church was damaged during the First (1869) and Second (1882) Uprising of Krivošije. It was renovated after the Second Uprising of Krivošije with the support of the government of the Austro-Hungarian Monarchy. The closed opening on the inner part of the western wall, and the traditional story of installing new bells, after the World War I, might mean a possible renewal of the church. during which the existing belfry might have been built. To icons distinguish themselves due to their style and quality "Crowning of Our Lady" and "Our Lady with the Child". The technique, colours and motif indicate that the icons are from the production of the Icon Painting School of Boka Kotorska, possibly by one of its last icon painters Hristifor Rafailović. In the earthquake of 1979 the church was seriously damaged, and immediately after the earthquake the Church Board initiated a campaign for the renovation of the church.

Crkva sv. Jovana /St. John's Church/, Dragoševo Selo

According to the data provided by Savo Nakićenović in his study *Boka*, the church was built by Petrislav Čelović in the second half of the 17th c., it was renovated in 1873 and 1887. In the *Schematismus (Annual Statistics) of the Eparchy of Dubrovnik and Boka Kotorska* for the year 1887 it was noted that the church was repaired that year with the financial support of the State. It can be perceived that some parts of an older building were incorporated into it, and also that the large, semicircle windows are of a later date. It may be assumed that St John's Church in its present shape was built in 1873 and that some of the works (possibly making larger windows, iconostasis) were performed in the aforesaid renovation in 1887. In the earthquake of 1979 St. John's Church suffered serious structural damage. In 1988 the Church Board initiated the production of technical documentation, and after that repair works and restoration of this monument.